

УДК 504.062.2

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2023.eco.3-48.8>

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА РЕКРЕАЦІЙНИХ ЗОН МІСТА УЖГОРОД

Роман Л.Ю., Костик К.М.

Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»

вул. Підгірна, 46, 88000, м. Ужгород

liudmyla.roman@uzhnu.edu.ua, kostyk.karina@student.uzhnu.edu.ua

Проведено екологічну оцінку основних рекреаційних зон міста Ужгород Закарпатської області. Їх досліджено у відповідності до певної диференціації рекреаційних зон за групами та окремими територіями умовного районування міста. Вивчено, що площа зелених масивів та насаджень у м. Ужгород становить 1574 га.

Встановлено, що основну частину рекреаційних зон міста становлять зелені зони загального користування (83,87%) та зони активного відпочинку (85%). Найбільшими з них є парк Боздоський, парк Підзамковий, ботанічний сад Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет». Не менш важливими є зони об'єктів природно-заповідного фонду (4,7%), зони історико-культурного відпочинку (2%), а також зони обмеженого користування (приватний сектор). Більшу частину рекреаційних зон міста становлять сквери загального користування – 16,27%.

Особливою рекреаційною цінністю характеризуються гідрологічні природні зони міста, які представлені територіями вздовж ріки Уж та двома джерелами мінеральних вод.

Встановлено, що найкраще озелененою є центральна частина міста, в той час в окремих його районах існують часткові проблеми організації зон для рекреації. Не рідко, жителям міста необхідно подолати 2–3 км, щоб достатися найближчого рекреаційного центру.

Встановлено, що всі рекреаційні зони міста характеризуються належним екологічним станом. Їх території не засмічені, відсутні є неприємний запах або погіршення видимості повітря. Зелені насадження не пошкоджені, хворі або старі дерева своєчасно підлягають санітарній вирубці. Рекреаційні зони добре оснащені зонами комфорту (відкриті дитячі майданчики, альтанки, лавочки для відпочинку), організованими смітниками.

Розраховано, що на 1 мешканця міста припадає майже 8,6 м², при нормі не менше 10 м². Таким чином, м. Ужгород має високий, але не достатній коефіцієнт рекреаційного зонування. Додаткового озеленення потребують проспект Свободи та окремі вулиці міста. *Ключові слова:* рекреаційні зони, місто Ужгород, екологічний стан, озеленення міста, зелені зони.

Environmental assessment of recreation areas of Uzhgorod. Roman L., Kostyk K.

An ecological assessment of the main recreational areas of the city of Uzhgorod, Transcarpathian region, was carried out. They were investigated in accordance with a certain differentiation of recreational zones by groups and separate territories of the conditional zoning of the city. It has been studied that the area of green massifs and plantations in the city of Uzhgorod is 1574 hectares.

It was established that the main part of the city's recreational areas are green areas for public use (83.87%) and areas for active recreation (85%). The largest of them are Bozdosky Park, Pidzamkovy Park, and Botanical Garden of the State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University". There are no less areas of objects of the nature reserve fund (4.7%), areas of historical and cultural recreation (2%), as well as areas of limited use (private sector). Most of the recreational areas of the city are public parks – 16.27%.

The hydrological natural zones of the city, which are represented by the territories along the Uzh River and two sources of mineral water, are characterized by special recreational value.

It was established that the central part of the city is the best landscaped, while in some of its districts there are partial problems with the organization of recreation areas. Not infrequently, city residents have to travel 2–3 km to get to the nearest recreation center.

It was established that all recreational areas of the city are characterized by a suitable ecological condition. Their territories are not littered; there are no unpleasant odors or deterioration of air visibility. Green plantations are not damaged, diseased or old trees are subject to sanitary felling in a timely manner. Recreation areas are well equipped with comfort zones (open playgrounds, gazebos, benches for rest), organized garbage cans.

It is estimated that almost 8.6 m² per 1 resident of the city, with a norm of at least 10 m². Thus, Uzhhorod has a high, but not sufficient coefficient of recreational zoning. Liberty Avenue and some streets of the city need additional greening. *Key words:* recreational areas, the city of Uzhgorod, ecological condition, greening of the city, green areas.

Постановка проблеми. Україна загалом, та Карпатський регіон країни зокрема, має значний рекреаційно-ресурсний потенціал. У першу чергу, це обумовлено особливостями клімату та географічними об'єктами, які використовуються або можуть бути використані під час відновлення духовних та фізичних сил людини, відпочинку, оздоровлення чи лікування.

Проблема організації активної рекреації за всі роки незалежності України залишається актуаль-

ною як для мешканців великих, так і малих густонаселених міст. Особливо гостро дана проблематика постала сьогодні: коли значна частина території країни зруйнована внаслідок воєнних дій, а інші регіони країни – приймають великий потік тимчасово вимушених переселенців. Освоєння приміських територій з метою відпочинку є альтернативою, неможливого у сучасних умовах, виїзного туризму чи міжрегіонального внутрішнього туризму. При цьому варто дотримуватись раціонального природокорис-

тування, що є неможливим без детального вивчення рекреаційних ресурсів окремих територій, аналізу їх розташування, екологічного стану та придатності для цілей рекреації.

Актуальність дослідження. Ужгород – маленьке місто, що розташоване у найзахіднішому куточку країни та межує із Словаччиною. Особливість його географічного місцезоналення сприяє щорічному потоку рекреантів та збільшенню кількості місцевого населення. З початком повномасштабного вторгнення російських військ на територію України місто стало прихистком для більш ніж 3000 українців. Таким чином, маленьке густонаселене місто зазнало ще більшого антропогенного навантаження на всі об'єкти довкілля, в тому числі і рекреаційні. З огляду на ці та інші антропогенні чи природні умови у м. Ужгород гостро постає проблема задоволення рекреаційних потреб. Враховуючи природний потенціал, екологію урбанізованої території та його інфраструктуру необхідним є визначення доцільності розташування зон для короткотривалого відпочинку населення міста та туристів.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Науково-практичні дослідження виконувались у відповідності з загальною комплексною темою кафедри екології та охорони навколишнього середовища навчально-наукового інституту хімії та екології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»: «Розробка та вдосконалення систем і методів моніторингу об'єктів довкілля в контексті екологічної безпеки». Номер держреєстрації: 0121U109776.

Проведені дослідження дозволять науковцям і здобувачам вищої освіти застосовувати системний підхід у емпіричних дослідженнях екологічних природних рекреаційних територій задля надання практичних рекомендацій щодо шляхів охорони об'єктів навколишнього середовища та методів розвитку рекреації в межах урбанізованих зон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам антропогенного освоєння міської та приміської зон присвячено багато робіт вітчизняних науковців різних галузей: географії, біології, екології, економіки, тощо [1–3]. Серед відомих праць українських авторів можна виділити публікації О. Бейдика [4, 5], який в Україні виокремив п'ять ресурсно-рекреаційних зон та заклав в основу рекреаційно-туристичного районування чотириступеневу ієрархічну систему одиниць (макрорайон → мезорайон → підрайон → мікрорайон). Відомими є роботи М. Рутинського [6, 7], який займався проблематикою туристичного комплексу західного регіону України, туристичним країнознавством, теорією і методологією рекреаційної географії та культурології. Новосад Н.О. досліджував туристичну привабливість регіонів України [8]. Багато наукових праць присвячено екологічним аспектам розвитку сільського та агротуризму в державі [9, 10]. У науко-

вій літературі не достатньо висвітлені питання екологічних аспектів рекреаційних зон урбанізованих територій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дана стаття присвячена питанням моніторингу екологічного стану основних рекреаційних зон міста Ужгород, що є обласним центром Закарпатської області України. Мета роботи: екологічні аспекти короткочасного відпочинку місцевого населення, а також вітчизняних або закордонних туристів.

Новизна. Досліджено екологічний стан основних рекреаційних зон міста Ужгород Закарпатської області у відповідності до певної диференціації рекреаційних зон за групами та окремими територіями умовного районування міста. Встановлено, що основну частину рекреаційних зон міста становлять зелені зони загального користування (83,87%) та зони активного відпочинку (85%), меншою є частка територій та об'єктів природно-заповідного фонду (4,7%) та зон історико-культурного відпочинку (2%). Встановлено, що більшу частину рекреаційних зон міста становлять сквери загального користування – 16,27%.

Методологічне або загальнонаукове значення. Результати проведених досліджень мають важливе методологічне значення. Воно полягає у формуванні уваги до міжпредметних зв'язків дисциплін екологічного, економічного, біологічного та географічного спрямування. Проведені аналітичні дослідження сприяють підвищенню знань щодо екологічної оцінки природних екосистем та їх раціонального використання, екологічної свідомості громадян та збереження належного екологічного стану основних рекреаційних територій країни. Моніторинг рекреаційних зон міста Ужгород Закарпатської області проведено на основі теоретичних та емпіричних методів. Зокрема, застосовано порівняльний аналіз та відповідні розрахунки.

Викладення основного матеріалу. Важливою відмінністю рекреаційних зон від інших земельних територій є можливість їх створення не тільки в межах земель рекреаційного призначення, а також і на земельних ділянках природно-заповідного чи іншого природоохоронного призначення, лісового або водного фонду регіону.

Місто Ужгород є найзахіднішим населеним пунктом України та характеризується сприятливими умовами для комфортного проживання та відпочинку. Клімат міста є помірно-континентальним з спекотним літом та м'якою зимою (табл.1.), що є сприятливими з точки зору цілорічної рекреації. Значно впливає на це захищеність місцевості Карпатами від холодних північних вітрів. За кліматичною класифікацією Кеппена-Гейгера [11] клімат міста Ужгород є морським.

Аналізуючи дані таблиці 1 можемо відмітити, що клімат у м. Ужгород сприяє освоєнню різних рекреа-

Таблиця 1

Показники середньомісячної температури повітря м. Ужгород

Середньомісячна температура, °С	№ місяця											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
максимум	1	3	9	16	22	24	27	26	21	16	8	3
мінімум	-6	-4	1	6	10	13	15	14	10	5	2	-2

ційних зон регіону: ландшафтних, історико-культурних, водних, тощо.

Варто зазначити, що місто Ужгород розташоване на висоті майже 120 м над рівнем моря у передгір'ї Карпат на річці Уж. Його площа – дуже маленька та займає всього 41,56 км². Протяжність міста становить з півночі на південь 12 км, а зі сходу на захід – 5 км. Найвищою вершиною міста є гора Велика Дайбовецька – 224 м. Оскільки м. Ужгород розташоване приблизно на однаковій відстані від трьох найближчих морів, а саме Чорного (690 км), Балтійського (650 км) та Адріатичного (670 км), його можна вважати найбільш внутрішнім містом даної частини Європи.

Площа зелених масивів та насаджень у м. Ужгород становить 1574 га. Всього в межах території міста нараховується 32 зелені зони вільного користування, загальною площею 82,83 га. З них 59,06 га становлять об'єкти природно-заповідного фонду та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення (табл. 2).

Природно-заповідний фонд у місті є складовою екологічної мережі області і становить 161 га (4,7% від загальної площі самого міста). З точки зору екології це хороший показник. До основних рекреаційних зон обмеженого доступу відносяться такі об'єкти ПЗФ міста як ботанічний сад ДВНЗ

Таблиця 2

Перелік об'єктів природно-заповідного фонду та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення в м. Ужгород

№	Найменування об'єкту	Площа, га
1	парк Підзамковий	4
2	парк Боздоський	50
3	Палісадник обласної лікарні	0,7
4	Дендросад Лаудона (сквер міської лікарні)	0,1423
5	Сквер Альпінарій (сквер міської лікарні)	0,2577
6	Палісадник університетської бібліотеки	0,11
7	Палісадник Навчально-наукового інституту хімії та екології	0,2
8	Сквер А. Масарика	0,57
9	Алея липи (набережна)	1,00
10	Рокарій ПАТ «Закарпатліс»	0,51
11	Партерний сквер	1,5704
	Всього	59,0604

«Ужгородський національний університет», загальною площею 86,414 га та ботанічні пам'ятки природи Кипарис болотний (0,02 га) та Ясен Масарика (0,0016 га), розміщених на вулиці Собранецькій та набережній Незалежності відповідно.

Майже 290 га земель міста відведено для садів та виноградників приватної власності, тобто це зелені зони обмеженого доступу. Вулиці м. Ужгород обсажені різними деревами. Одні з них фруктові: яблуні, сливи, черешні, вишні, абрикоси, тощо; а інші – декоративні: тополі, гліцинії, сакури, магнолії, липи, каштани, тощо. Найбільше в місті скверів загального користування, сумарною площею 13,64 га (табл. 3).

Аналізуючи дані табл. 3. можемо відзначити, що найкраще озелененою є центральна частина міста, в той час в окремих його районах існують часткові проблеми організації зон для рекреації. Не рідко, жителям міста необхідно подолати 2–3 км, щоб достатися найближчого рекреаційного центру.

Таблиця 3

Сквери загального користування м. Ужгород

№	Найменування об'єкту	Площа, га
1	На площі Кирила і Мефодія	2,8
2	На площі Ш.Петефі	2,0
3	Ротарійський або Студентський	1,77
4	На площі Б. Хмельницького	1,6
5	Алея по набережній Православній	0,93
6	На площі Дружби народів	0,76
7	На площі Лаборця	0,71
8	На площі Народній	0,55
9	По вулиці Довженка	0,55
10	По вулиці Мукачівська – Анкудінова	0,3
11	Партер залізничного вокзалу	0,3
12	Партер біля готелю «Ужгород»	0,22
13	Партер біля готелю «Закарпаття»	0,2
14	Партер на площі Корятовича – вулиця Фединця	0,2
15	Партер біля автовокзалу Ужгород-1	0,14
16	Партер біля автовокзалу Ужгород-2	0,11
17	На площі Бабушкіна	0,12
18	На розі вулиць Ракоці – Крилова	0,09
19	На розі вулиць Митна – Собранецька	0,06
20	На розі вулиць Я. Гуса – Собранецька	0,08
21	На площі Егана	0,07
22	На площі Пушкіна	0,08
	Всього	13,64

Оскільки сумарна кількість зелених насаджень загального користування у місті сягає до 82,83 га, то із розрахунку площі такого озеленення в м. Ужгород на 1 мешканця припадає майже 8,6 м². Зауважимо, що згідно нормативних вимог [12] цей показник має бути не менше 10 м². Таким чином, м. Ужгород має високий, але не достатній коефіцієнт рекреаційного зонування міста.

Особливої уваги як рекреаційної зони заслуговує річка Уж. Вона протікає вздовж міста протяжністю 10,5 км та поділяє його на дві частини: лівобережну та правобережну. Остання займає дещо більшу площу та має давню історико-архітектурну спадщину, за що її називають Старе місто. Дві частини міста сполучають 7 мостів, які також можуть слугувати зоною відпочинку. З них відкриваються мальовничі краєвиди міста: липова та каштанові алеї, старовинні будівлі, тощо. Всього у місті 4 пішохідно-транспортні, 2 пішохідні та 1 залізничний мости. У літній період береги річки є улюбленим відпочинком місцевого населення та туристів. У зимовий період на річці можна зустріти диких качок чи лебедів, що також посилює рекреаційне значення водного об'єкту.

Численними в Ужгороді є рекреаційні зони історико-культурного призначення. До них відносять Ужгородський замок, будівлі храмів, обласна філармонія, тощо (табл. 4).

У відповідності до нормативних документів [12] час доступності до міських парків чи інших зелених зон загального користування при використанні транспортних засобів не повинен перевищувати 20 хв., а парків планувальних районів – не більше 15 хв. При цьому радіус доступності має становити не більше 2 км, а районних парків – 1 км. Важливою є і довжина пішохідних підходів від зупинок чи стоянок транспорту до ландшафтно-рекреаційних об'єктів, яка не повинна перевищувати 500 м. З огляду на це зелені зони та інші рекреаційні зони міста Ужгород добре забезпечені як транспортною, так і пішохідною доступністю.

Варто зауважити, що найбільші зелені зони міста розташовані у різних його частинах, забезпечуючи при цьому більш-менш рівномірний їх розподіл.

Парк Боздоський є найближчим до ужгородців південно-західної частини міста, ботанічний сад, липова алея і парк Підзамковий розташовані ближче до центральної його частини, з північного заходу Ужгород оточує лісовий масив.

Всі рекреаційні зелені зони міста мають належний екологічний стан. Вони щоденно доглядаються підпорядкованими органами місцевого самоврядування. На територіях парку Боздоський є організовані місця для розпалювання багаття та альтанки. Зелені насадження парку мають різний вік, тут проводять належну санітарну рубку деревостанів та планове очищення території від небажаної рослинності (інвазійної флори). На всіх зелених територіях міста є лавочки для відпочинку та організовані смітники. На окремих рекреаційних ділянках міста облаштовані відкриті дитячі майданчики. Варто відзначити, що в місті нема великих промислових підприємств, які б надавали додаткового антропогенного навантаження на природі рекреаційні зони і, тим самим, погіршували стан об'єктів довкілля. Основними джерелами забруднення атмосфери міста є автотранспорт, в'їзд яких на територію заповідних зон заборонений.

Незважаючи на досить високий рівень озеленення міста Ужгород є окремі ділянки, які потребують насадження багатовікових рослин. Зокрема, це проспект Свободи, який є одним з найпопулярніших пішохідних зон, вул. Гагаріна, район «П'яного базару», вулиці південно-східної частина міста, тощо.

Головні висновки. Ужгород – невелике за площею, але дуже популярне містечко України. Воно приваблює як своєю західною культурою, так численними рекреаційними зонами: історико-культурними об'єктами, джерелами мінеральних вод, ботанічними пам'ятками природи, вулицями із екзотичними квітучими сакурами чи магноліями, найдовшою у Центральній Європі липовою алеєю (2,2 км), та іншими зеленими зонами. Зелені зони розподілені майже рівномірно по всій території міста, що дає рівноцінну щоденну можливість для короткочасного відпочинку кожного.

До основних рекреаційних зон міста відносять зелені зони загального користування (83,87%), зони

Таблиця 4

Основні історико-культурні рекреаційні зони м. Ужгород

№	Найменування	Площа, га	Умовний район міста	Заснування
1	Ужгородський замок	2,5	центр	XII–XVIII ст.
2	Закарпатський краєзнавчий музей	5,5	центр	1970 рік (експонати датовані 1777 роком)
3	Обласна філармонія, колишня синагога	< 0,05	центр	1902 рік
4	Горянська ротонда	< 0,05	сх. частина міста	XI ст.
5	Хресто-Воздвиженський православний собор	< 0,1	центр	1644 рік
6	Цегольнянська католицька церква	< 0,1	центр	1802 рік

об'єктів природно-заповідного фонду (4,7%), зони активного відпочинку (85%), зони історико-культурного відпочинку (2%), а також зони обмеженого користування (приватний сектор). Більшу частину рекреаційних зон міста становлять сквери загального користування – 16,27%. Особливою рекреаційною цінністю характеризується природні зони вздовж ріки Уж, яка протікає в межах міста протяжністю 10,5 км.

Всі рекреаційні зони міста характеризуються належним екологічним станом. Їх території не засмічені, відсутні є неприємний запах або погіршення видимості повітря. Зелені насадження не пошкоджені, хворі або старі дерева своєчасно підлягають санітарній вирубці. Рекреаційні зони добре оснащені зонами

комфорту (альтанки, лавочки для відпочинку, тощо) та організованими смітниками.

На 1 мешканця міста припадає майже 8,6 м², при нормі не менше 10 м². Таким чином, м. Ужгород має високий, але не достатній коефіцієнт рекреаційного зонування. Додаткового озеленення потребують проспект Свободи та окремі вулиці міста.

Перспективи використання результатів дослідження. Здобуті результати досліджень можуть бути використані для моніторингових досліджень екологічних проблем рекреаційних зон урбанізованих територій, планування містобудівних проектів, у процесі моделювання комплексних підходів до охорони об'єктів навколишнього середовища та облаштування природних зон відпочинку чи оздоровлення.

Література

1. Стафійчук В.І. Рекреологія. Навч. посіб. К.:Альтпрес, 2006. 264 с.
2. Коробейнікова Я.С. Екологічні проблеми туристично-рекреаційної діяльності. *Науково-технічний журнал*. 2021. № 1(23). С. 124–134. DOI: 10.31471/2415-3184-2021-1(23)-124-134
3. Данилюк В. О. Рекреаційно-туристичний потенціал Карпатського регіону. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 4 (33), 2011. С. 31–34.
4. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України. К.: Альтерпрес, 2011. 462 с.
5. Бейдик О., Сировець С. Туристсько-екскурсійні ресурси Деснянського рекреаційного коридору. *Вісник Київського національного у-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Географія*. 2017. 1(66)/2(67). С. 29–37. DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2017.66.3>
6. Рутинський М. Й. Метризація екологічних станів ландшафтних систем. Львів: Фенікс, 2002. 239 с.
7. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: навч. посіб. Чернівці: Книги-XXI, 2008. 440 с.
8. Новосад Н.О. Країнознавчі аспекти аналізу туристської привабливості регіонів України. *Географія та туризм*. 2010. В. 6. С. 140–142.
9. Пап В.В. Сільський зелений туризм як пріоритетний напрям розвитку сільських територій України. *Агросвіт*. 2015. № 18. С. 17–22.
10. Цимбалюк С.Я., Морозова І.В. Сільський туризм як перспективний напрям розвитку внутрішнього туризму. *Екологічні науки*. 2019. № 1 (24). С. 41–45. DOI: <https://doi.org/10.32846/2306-9716-2019-1-24-1-6>
11. Гумницький Я. М. Метеорологія та кліматологія. Навч. посіб. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. 204 с.
12. ДБН 360-92. Містобудування. Планування та забудова міських і сільських поселень. Чинний з 19.03.2002 р.